

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
The Effect of 18th and 19th Centuries Russian Neoclassical Architecture
on the Architecture of Iranian Administrative-Service Buildings
(During Qajar and First Pahlavi Eras)
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

تبیین تأثیر معماری نئوکلاسیک قرن ۱۸ و ۱۹ روسیه بر معماری بناهای اداری-خدماتی ایران (دوره قاجار و پهلوی اول)*

بهناز منتظر^۱، حسین سلطانزاده^۲، سیدبهبشید حسینی^۳

۱. پژوهشگر دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.
۲. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۳. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۵/۲۰ تاریخ اصلاح: ۹۷/۰۸/۰۶ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۸/۲۸ تاریخ انتشار: ۹۸/۰۱/۰۱

چکیده

بیان مسئله: یکی از عوامل مهم درک و شناخت عالم تجدد توسط ایرانیان، جنگ‌های دهساله ایران و روس بوده است و سفرهای صورت گرفته توسط صاحب‌منصبان به روسیه، به واسطه رخدادهای تاریخی و سیاسی بعد از جنگ، عامل اصلی رویارویی با دنیای جدید و مشاهده تجدد به شمار می‌آید. از این رو، در راستای تعاملات دیرینه در زمینه‌های مختلف با روسیه و از طرفی به واسطه هم‌جواری دو کشور، به نظر می‌رسد که با انعقاد قراردادهای متعدد، علاوه بر افزایش حضور روس‌ها در ایران (خصوصاً در نواحی شمالی) و ساخت ابنیه مختلف با دانش معماری آن زمان (معماری نئوکلاسیک)، صاحب‌منصبان ایرانی نیز با مشاهده بناهای نئوکلاسیک روسیه، در راستای نمایش قدرت حکومت خویش، اقدام به ساخت بناهایی با معماری الهام گرفته از این سبک در ایران کرده‌اند.

هدف: هدف از این پژوهش، بررسی نقش روسیه در نحوه ورود معماری اروپا و عناصر معماری غربی به ایران و شناسایی الگوهای معماری نئوکلاسیک روسی و بازیابی آنها در بناهای اداری-خدماتی ایران است. روش تحقیق: این پژوهش به صورت تطبیقی و با رویکردی کیفی به کمک مطالعات کتابخانه‌ای، اسنادی و میدانی صورت گرفته است که از روش تحقیق تاریخی-تفسیری در گردآوری مبانی نظری تاریخی و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی در حیطة معماری استفاده شده است.

نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که روسیه نقش بسیار مهمی در ورود عناصر معماری غربی به ایران طی سه مرحله «درک»، «مشاهده» و «اجرا» داشته است. الگوها در هر سه حوزه پلان، حجم و نما تأثیرگذار بوده‌اند که ظهور مؤلفه‌های عینی، نسبت به دو مؤلفه دیگر، شاخص‌تر بوده است. پارامترهای معماری پرکاربرد این سبک در بناهای اداری-خدماتی ایران عبارت‌اند از: راهروهای طولانی و اتاق‌های متعدد در اطراف آن، سقف شیروانی، بالکن، پنجره‌های نیم‌دایره‌ای و مستطیل‌شکل باریک و بلند و طارمی‌های تزئینی.

واژگان کلیدی: روابط ایران و روس، معماری نئوکلاسیک روسیه، بناهای اداری-خدماتی ایران، عناصر معماری غربی، معماری معاصر ایران (دوره قاجار و پهلوی اول).

مقدمه

تاریخ معماری و شهرسازی ایران، تحت تأثیر تحولات معماری و شهرسازی اروپا (خصوصاً اروپای غربی) دستخوش

نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۲۰۹۳۲۰۳، Hos.soltanzadeh@iauctb.ac.ir
* این مقاله برگرفته از رساله دکتری بهناز منتظر تحت عنوان «تبیین تأثیر معماری روسیه بر معماری بناهای معاصر ایران (دوره قاجار و پهلوی اول)» است که به راهنمایی دکتر حسین سلطانزاده و مشاوره دکتر سیدبهبشید حسینی در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین در حال انجام است.

سبکی است و در کدامیک از بناهای اداری-خدماتی ایران قابل مشاهده است؟ بنابراین در این راستا، به بررسی و تجزیه و تحلیل سبک و بناها پرداخته خواهد شد تا در عین شناسایی الگوهای تأثیرگذار بر معماری ایران به واسطه معماری نئوکلاسیک روسی، تفکرات و جریاناتی که معماری معاصر ایران را نیز در این راستا تغییر داده‌اند، شناسایی شوند.

پیشینه تحقیق

تحقیقات متعددی در سه بعد اصلی حوزه پژوهشی صورت گرفته است که مهم‌ترین آنها در جدول صفحه روبرو نشان داده شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، تا کنون تحقیقات متعددی پیرامون سه حوزه ذکر شده، صورت گرفته است که در برخی از آنها، صرفاً به تأثیرگذاری روسیه بر معماری ایران، خصوصاً در بناهای مسکونی نواحی شمال، در حد جمله اشاره شده و تحقیقی که به طور خاص به بررسی نقش روسیه بر نحوه تأثیرگذاری و ورود عناصر معماری غربی به ایران و سبک انتقالی آن بپردازد، صورت نگرفته است.

روش تحقیق

این پژوهش بر اساس هدف، پژوهش بنیادی با رویکرد کیفی است که در دو گام مختلف، به واسطه روش تحقیق تفسیری-تاریخی در بعد موضوعات تاریخی (که ناخودآگاه بر موضوعات معماری نیز تأثیرگذار است) و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی در بعد موضوعات معماری و در نهایت به صورت تطبیقی انجام شده است. این پژوهش در جستجوی تبیین تأثیر معماری نئوکلاسیک روسیه بر معماری بناهای اداری-خدماتی ایران در عصر قاجار و پهلوی اول است. بدین ترتیب در گام اول، به منظور استخراج داده‌ها و طبقه‌بندی اطلاعات، از اسناد و مدارک معتبری از جمله کتاب‌ها، سفرنامه‌ها و اسناد تاریخی همچون قراردادهای استفاده شده است تا به واسطه مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی از بناهای نئوکلاسیک روسیه و ایران، به جمع‌آوری مبانی نظری تحقیق در ابعاد تاریخی و معماری اقدام شود. در گام دوم، پس از استخراج الگوها و پارامترهای معماری نئوکلاسیک روسی به واسطه جامعه آماری اول (ارزیابی پنج بنای نئوکلاسیک سنت پترزبورگ به عنوان مبنای شناخت سبک و استخراج الگوها)، از طریق تحلیل محتوا به بررسی تأثیر متغیر مستقل تحقیق، یعنی معماری نئوکلاسیک روسیه بر متغیر وابسته، یعنی معماری بناهای اداری-خدماتی ایران پرداخته خواهد شد. بدین منظور، در پی بررسی این تأثیرپذیری و بازیابی الگوها در بناهای اداری-خدماتی، به واسطه «مطالعه منابع موجود در زمینه معماری معاصر ایران»، به بررسی بناهایی که توسط معماران روسی به این سبک در ایران ساخته شده و یا بناهای ساخته‌شده توسط

تغییرات فراوانی شده که شروع این تأثیرپذیری از دوره قاجار بوده و در دوره پهلوی اول شدت گرفته است.

از طرفی با گذشت زمان و ورود معماران خارجی و معماران تحصیل‌کرده ایرانی در فرنگ، شاهد گسترش سبک‌های متنوع معماری اروپای غربی در ایران هستیم که این معماری وارداتی، گاهی توسط معماران، مطرح شده یا از طریق کشورهای همسایه و یا از طریق معماری کارت پستالی توسط شاهان و مسافران فرنگ‌رفته وارد ایران شده است.

در این بین، نخستین عامل پیدایش اولین بارقه‌های رویارویی ایران با اندیشه مدرنیسم در عصر قاجار و به تبع آن ورود عناصر معماری غربی، کشور روسیه است. جنگ‌های ایران و روس^۱ و انعقاد قراردادهای ننگین گلستان و ترکمانچای در این راستا، تأثیرات سفر هیئت اعزامی ایرانی به روسیه جهت عذرخواهی از قتل «الکساندر گریبایدوف»^۲ و در نهایت سفرهای ناصرالدین‌شاه به روسیه، از جمله عوامل اصلی در این فرایند است.

در بُعدی دیگر، صاحب‌منصبان می‌خواستند به واسطه ساخت بناهای بزرگ و باشکوه، نشان دهند، حکومتی قوی و قدرت بسیاری دارند. هر چه ساختمان بزرگ‌تر و باشکوه‌تر، قدرت بیشتر؛ که بازتاب این سخن در بناهای نئوکلاسیک قرن ۱۸ و ۱۹ روسیه (سنت پترزبورگ) واضح و مشهود است- و از طرفی به واسطه همسایگی دو کشور و تعاملات دیرینه در حوزه‌های مختلف با یکدیگر، به نظر می‌رسد که شاهان ایرانی خصوصاً ناصرالدین‌شاه در عصر قاجار، به واسطه تمایل به نمایش قدرت خویش، بناهایی را به تقلید از سبک معماری رایج در روسیه (معماری نئوکلاسیک سنت پترزبورگ) ساخته باشد. از این رو هدف از پژوهش حاضر، بررسی نقش روسیه در نحوه ورود معماری اروپا و عناصر معماری غربی به ایران و شناسایی الگوهای معماری نئوکلاسیک روسی و بازیابی الگوها در بناهای اداری-خدماتی ایران و یا به عبارتی، بررسی تأثیرات احتمالی ناشی از موارد ذکر شده بر سبک ساخت بناهای اداری-خدماتی است. چراکه این بناها، حامل عملکردهای جدید در آن عصر بوده‌اند و به واسطه نمایش تأثیر تغییرات مختلف، رخدادهای سیاسی، نظامی و اجتماعی در قالب عناصر کالبدی در حوزه معماری از اهمیت به سزایی برخوردارند.

در نتیجه، شناخت نحوه تأثیرگذاری روسیه و دگرگونی‌های ایجادشده بر مبنای اندیشه‌ها و روش‌های معماری آنان در ایران، از اهداف این پژوهش بوده تا به این سؤالات پاسخ دهد که آیا اتفاقات رخ داده در دوران جنگ‌های ایران و روسیه و پس از آن، بر تغییرات ساختاری کالبدی و فضایی معماری بناهای اداری-خدماتی ایران اثرگذار بوده است؟ معماری الهام‌گرفته از معماری روسیه دارای چه ماهیت، ساختار و

جدول ۱. پیشینه پژوهشی تحقیق. مأخذ: نگارندگان.

بُعد	نوع	نام	سال	عنوان	توضیحات
	کتاب	جمالزاده	۱۳۸۴	تاریخ روابط روس و ایران	بررسی روابط ایران و روسیه در دو بازه تاریخی ۲۹۷ تا ۵۷۰ هجری و سال‌های ۸۷۹ تا ۱۱۵۹ هجری.
		تاجبخش	۱۳۳۷	تاریخ روابط سیاسی ایران و روسیه در نیمه اول قرن ۱۹ ام نوزدهم.	بررسی روابط خارجی ایران و روسیه در نیمه اول قرن
روابط ایران و روس	اسناد	قاضی‌ها	۱۳۸۰	اسناد روابط ایران و روسیه از دوره ناصرالدین‌شاه تا سقوط قاجاریه	جمع‌آوری اسناد روابط مابین دو کشور طی ۱۷۷ سند از مرکز اسناد ملی ایران و مرکز اسناد وزارت امور خارجه.
		مسلمانیان قبادیانی	۱۳۸۷	اسنادی از روابط ایران و روسیه از صفویه تا قاجاریه	ترجمه ۱۲۱ سند روسی نگهداری‌شده در آرشیوهای روسی، پیرامون روابط ایران و روسیه از دوره صفوی تا قاجار.
	سفرنامه	افشار و مستوفی انصاری	۱۳۴۹	سفرنامه خسرومیرزا به پطرزبورگ و تاریخ زندگانی عباس‌میرزا نایب‌السلطنه	توجه به تاریخ زندگانی عباس‌میرزا و شرح سفر، حوادث رخ داده توسط هیئت اعزامی از سوی دربار قاجار - برای پوزش از کشته‌شدن گریبایدوف و انجام مذاکرات سیاسی - به سنت پترزبورگ.
		رجبی	۱۳۳۵	معماری ایران در عصر پهلوی	ارائه مختصر پیرامون معماری سنتی و شرح مفصل‌تری پیرامون معماری عصر پهلوی در سه سطح معماری دولتی، دولتمندان و بی‌دولتان.
معماری معاصر ایران	کتاب	محبوبی اردکانی	۱۳۷۰	تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران	بررسی تاریخ ورود و گسترش مظاهر تمدن جدید اروپا به ایران از زمان آق قویونلوها به بعد.
		کیانی	۱۳۹۳	معماری دوره پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۲۹۹)	بررسی دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری در دوره بیست‌ساله پهلوی اول به همراه تصاویر و اسناد.
		بانی مسعود	۱۳۹۴	معماری معاصر ایران	بررسی معماری دوره قاجار، پهلوی اول، دوم و پس از انقلاب اسلامی، همراه با ذکر حوادث تاریخی-اجتماعی مرتبط با اندیشه‌های جدید.
معماری نئوکلاسیک روسی	مقاله	Gyetzvai-Balogh	2007	Architecture of the 19th century and the Turn of the century	شرح معماری و معماران سنت پترزبورگ و بناهای ساخته‌شده به سبک معماری نئوکلاسیک روسیه.
		Shvidkovsky	2017	Russian Architecture of the Nineteenth Century	

سایر معماران که از این سبک الهام گرفته‌اند (جامعه آماری دوم شامل هفت بنا)، پرداخته شده و در نهایت الگوهای استخراجی، در آن بناها به صورت تطبیقی مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

مبانی نظری
 • روابط ایران و روس
 روسیه برای دستیابی به اهداف سیاسی، نظامی و اقتصادی

اشاره کرد. اما از جمله تبعات شکست ایران از روس، هوشیاری «عباس میرزا» نسبت به شرایط ایران آن زمان، توجه به اروپا و الگوگیری از آن در حوزه‌های مختلفی چون حوزه فرهنگی است. ترجمه و انتشار کتاب‌های فرنگی به دستور عباس میرزا، مانند کتاب «تاریخ پترکبیر» اثر «ولتر»^۷ و کتاب «عظمت و انحطاط امپراتوری روم» اثر «ادوارد گیبون»^۸، اعزام محصل به اروپا برای یادگیری حرفه و صنعت^۹ از آن جمله است. «فرگزلو»، اعزام محصل به فرنگستان توسط ایرانیان را نیز با احتمال، به کشور روسیه نسبت داده و برگرفته از کتاب «پترکبیر» و سرفصل «روانه‌نمودن پترکبیر، چند نفر از نجبای روس به ممالک فرنگ جهت تحصیل علوم متفرقه» دانسته است (فرگزلو، ۱۳۸۶: ۳۲).

پس از انعقاد قرارداد ترکمانچای، گریبایدوف از طرف تزار «نیکلای اول» (۱۸۲۵-۱۸۵۵م) در سمت وزیرمختار به ایران آمد. رفتار خشن گریبایدوف باعث قتل او در سال ۱۲۴۴ه.ق (۱۸۲۸م) در تهران شد و به دنبال آن عباس میرزا تصمیم گرفت فرزند خود، «خسرومیرزا» را به همراه هیئت نمایندگی عالی‌رتبه‌ای برای عذرخواهی رسمی - که «امیرکبیر» نیز در آن جمع حضور داشت - به سنت پترزبورگ اعزام کند. شرح سفر هیئت اعزامی به صورت مفصل در سفرنامه «خسرومیرزا» آمده است که در آن به شرح و توصیف ساخت بناهای متعدد اشاره می‌کند.

وی یکی از امتیازات روسیه را مدارس آنجا دانسته که در اکثر شهرها برای تحصیل علوم، نقاشی، مهندسی، معماری و صورت‌تراشی از سنگ و ... مدارس بنا کرده‌اند (افشار و مستوفی انصاری، ۱۳۴۹: ۳۴۰). همچنین سعی می‌کند نسبت به دستاوردهای جدید روس‌ها برای تحول ایران آگاهی دهد.

نکته قابل توجه این سفر نسبت به سایر سفرهای صورت گرفته به خارج از ایران، دقت مؤلف نسبت به آثار عمرانی ساخته شده در روسیه و البته بازتاب آن تحت عنوان سفرنامه در سطح جامعه است که این موضوع ناشی از واردکردن اثرات جبران‌ناپذیر روسیه بر ایران، به واسطه جنگ‌های چندین ساله و به تبع آن، ایجاد درک و هوشیاری در ایرانیان نسبت به عقب‌ماندگی و عدم آگاهی‌شان نسبت به اتفاقات رخ داده در جهان است. در نهایت می‌توان از این مرحله، تحت عنوان مرحله «مشاهده تجدد» نام برد. در همین سفر، امیرکبیر با مدارس نوین علمی و فنی روسیه آشنا شد و این موضوع باعث تشکیل ایده ساخت اولین بنیاد آموزشی نوین ایران، یعنی دارالفنون شد.^{۱۰}

پس از چندین سال، ناصرالدین‌شاه به عنوان اولین پادشاه ایران، به اروپا سفر کرد. وی در سه نوبت به کمک وام‌های گرفته شده از بانک استقرای روس، به اروپا رفت و در تمامی

خود از دوره صفویه، نفوذ خود را بر ایران به طور رسمی آغاز کرد، تا اینکه در دوره افشاریه و زندیه بر اهمیت آن افزوده شد و در دوره قاجار، به واسطه پیروزی در جنگ‌های متعدد بر ایران مسلط شد. «علت اصلی جنگ‌های ده‌ساله در اواخر سال ۱۲۱۸ه.ق، وضعیت سیاسی ایران با دولت روس بود که مرتبط با کشور گرجستان می‌شد» (قوزانلو، ۱۳۶۲: ۵). آنچه که ایرانیان در طول جنگ با روس‌ها شاهد بودند، «تویخانه جدید و تسلیحات پیشرفته روس‌ها»، «انسجام و سلسله‌مراتب فرماندهی ارتش بالنسبه مدرن روسیه»، «پزشکی مدرن»، «نقشه و استراتژی»، «یونیفورم» و در کل یک «ارتش» مطابق با اصول نظامی جهان بود که ذهن برخی از رجال را متوجه به دست آوردن آنها کرد (زیباکلام، ۱۳۸۷: ۱۵۹).

بدین ترتیب، یک دهه جنگ با روسیه، بیش از دو قرن پیشرفت و ترقی اروپای پس از رنسانس و انقلاب صنعتی را در مقابل چندین قرن در جا زدن ایرانیان قرار داد. به نحوی که آنان در مواجهه با برخورد نظامی روسیه، دچار حیرت و شگفتی شدند.^{۱۱} در نتیجه از این دوره، می‌توان تحت عنوان «درک عقب‌ماندگی و شناخت وضعیت» یاد کرد.

اما بدترین نتایج توسعه‌طلبی استعماری روسیه در ایران، به دنبال دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه (۱۲۴۱-۱۲۴۲ه.ق) و انعقاد قرارداد ترکمانچای بود که با پیروزی و تسلط دولت روسیه و اتباعش بر کشور ایران آغاز شد. همراه با این قرارداد، یک عهدنامه تجاری نیز منعقد شد که در آن امتیازات فراوانی برای دولت و اتباع روسیه پیش‌بینی شد. طبق فصل پنجم این قرارداد، اتباع روسیه اجازه یافتند که در هر کجای ایران که بخواهند، برای خود خانه، انبار و مغازه اجاره یا تملک کنند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۱۵۸۱-۱۵۹۲).

مجموعه این قراردادهای، راه را برای حضور هر چه بیشتر و حتی مهاجرت روس‌ها به شمال ایران باز کرد و بدین ترتیب افراد بسیاری وارد این منطقه شدند.^{۱۲} تا جایی که «مالکیت روس‌ها در ایالات شمالی ایران آن قدر وسیع شد که به طور کلی گمان انضمام آن مناطق، به روس‌ها می‌رفت» (نورائی و آندریوا، ۱۳۸۸: ۲۷). اگرچه حضور و نفوذ روسیه در ایران، صدمات جبران‌ناپذیری را به واسطه جنگ، بر آنها تحمیل کرد، اما مقدمه‌ای برای شناخت دنیای جدید و در نهایت تأثیرات عظیم برای ایران بود. با توجه به اسناد موجود، به نظر می‌رسد شهرهای ساحلی دریای خزر، اولین مناطق از ایران در برخورد و رویارویی سنت و تجدد با یکدیگر باشند. این افراد (روس‌ها) در راستای حضور خود در ایران، نیاز به ساخت ابنیه مختلف داشتند که این موضوع خود شروعی برای فعالیت‌های بیشتر در زمینه‌های مختلف^{۱۳} توسط آنها در ایران بود. برای مثال می‌توان به ساخت ساختمان‌های زاستاو^{۱۴}،

با معماری غربی و روسی ترکیب شدند (مقتدر، ۱۳۷۲: ۲۶۲). تصویر ۱، خلاصه‌ای از فرآیند ذکرشده را نمایش می‌دهد.

معماری نئوکلاسیک روسیه (معماری سنت پترزبورگ)

تا قبل از پترکبیر، روسیه کشوری نیمه‌اروپایی بود که توسعه و قدرت آن چنانی نداشت. به همین دلیل، تا پایان دوره صفوی، روابط غالب روسیه با ایران از نوع تجاری بود، اما با ظهور پتر و اقدامات مؤثرش، روسیه و به خصوص سنت پترزبورگ دگرگون شد. وی توانست کشوری را که با تمدن اروپا فرسنگ‌ها فاصله داشت، در مدت زمانی کوتاه پشت سر گذارد.

اولین اصلاحات اساسی، توسط پتر اول^{۱۴} (۱۶۷۲-۱۷۲۵م) و در سنت پترزبورگ آغاز شد^{۱۵}. وی سنت‌ها را شکست و ساختارهای قدیمی را رها کرد. برای مطالعه فرهنگ و تکنولوژی اروپا، راهی سفرهای اروپایی شد و هنرمندان و معماران را از سراسر اروپا (ایتالیا، فرانسه، انگلیس و آلمان به همراه معماران روسی) جمع کرد. وی پایتخت جدیدی را تحت عنوان «پنجره‌ای رو به اروپا» که به عبارتی بندری ورودی برای تأثیرات و نفوذهای غرب بود، یعنی سنت پترزبورگ، تأسیس کرد (Gyetvai-Balogh, 2007: 39).

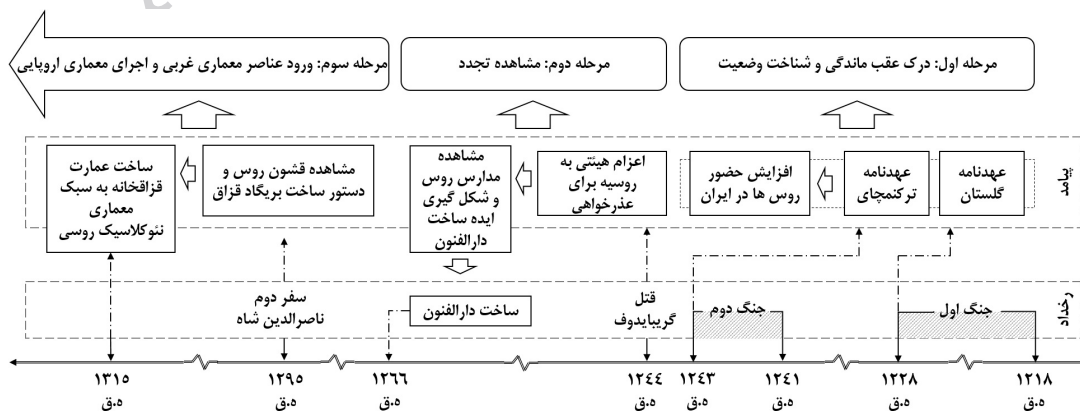
تأثیرگذارترین فرد بعد از پتر کبیر، کاترین دوم^{۱۶} (۱۷۶۲-۱۷۹۶م) بود. وی، به روح روشنگری^{۱۷} معتقد بود و ایده‌های فیلسوفان اروپای غربی را اقتباس کرده بود. او به خوبی آگاه بود که یک دولت مدرن، به یک زبان معماری جدید نیاز دارد و این موضوع، راه را برای تغییر سبک معماری از باروک به نئوکلاسیسیسم، یعنی همان مدینه فاضله پتر اول، باز کرد (Ibid: 40). بدین ترتیب، معماری نئوکلاسیک روسی در بین سال‌های ۱۷۶۰-۱۸۳۰م به صورت برجسته در سنت پترزبورگ مشاهده شد که عموم بناهای آن در قرن ۱۸ و ۱۹ میلادی، بدین سبک ساخته شدند. از این رو، به معماری نئوکلاسیک روسی، معماری سنت پترزبورگ نیز گفته می‌شود.

سفرها، ابتدا به روسیه سفر کرد. وی در سال ۱۲۹۵ه.ق و پس از بازگشت از دومین سفر اروپا، در روسیه، با مشاهده رژه گارد قزاق ارتش روسیه، به فکر تأسیس یک واحد نظامی شبیه همان قزاقان افتاد. در همین راستا، دولت روس نیز مربیانی را جهت آموزش به ایران فرستاد و هنگ قزاق ایران در سال بعد به دست «مامونتویچ»^{۱۱} تأسیس شد.

قزاقخانه، سازمانی نظامی بود که بعدها تشکیلات آن توسعه یافت و از بریگاد (تیپ) به صورت دیویزیون (لشکر) درآمد (میرزایی، ۱۳۹۶: ۱۷ و ۲۳)، تا اینکه در اوایل دهه ۱۳۱۰ ه.ق، عمارت قزاقخانه به پیشنهاد و طرح «کاساکوفسکی»^{۱۲} روسی به سبک معماری نئوکلاسیک روسی در میدان مشق ساخته شد. شاید بتوان این عمارت را، اولین ساختمان اداری و حکومتی با عناصر وارداتی اروپایی (در پلان، عناصر، نما، فرم و حجم) و اولین بنای عمومی به سبک معماری نئوکلاسیک روسی دانست. از این دوران می‌توان تحت عنوان مرحله «ورود عناصر معماری غربی به ایران و اجرای معماری اروپایی» به واسطه روسیه یاد کرد.

تمام موارد ذکرشده، به علاوه وضع نابه‌سامان معماری شهر و بناها^{۱۳} که خود منجر به تشویق پذیرش عناصر وارداتی بود، باعث شدند تا نوعی از معماری و شهرسازی آرمانی در ذهن هیئت حاکمه و شاه شکل بگیرد که در نهایت منجر به ساخت‌وسازهایی شد.

در این دوره است که به تدریج معماران روسی و ارمنی در ساخت‌وسازهای ساختمان‌ها، به سبک غربی مشغول شدند (اعتصام، ۱۳۷۴: ۲۹۲-۲۹۳). در حالی که معماران ایرانی کمتر در این نوع ساخت‌وسازها کار می‌کردند (پاکدامن، ۱۳۷۳: ۵۴) و به علت ارتباط با دنیای غرب و گرایش معماری زمان، این دوره به آسانی تحت‌تأثیر معماری اروپایی قرارگرفت که از راه روسیه و قفقاز و ترکیه از شمال و خلیج فارس و بوشهر از جنوب به ایران رسیده بود. در این دوران ساختمان‌های حکومتی و اعیانی

تصویر ۱. فرآیند نحوه ورود معماری اروپایی غربی به واسطه روسیه و ظهور معماری نئوکلاسیک روسی در بنای اداری-خدمت‌های عصر قاجار. مأخذ: نگارندگان.

و «تومن»^{۲۳} فرانسوی بودند» (Vigel, 1928: 125). جدول ۲ به بررسی مشخصات بناهای این چهار معمار معروف نئوکلاسیک روسی به همراه اولین ساختمان مشهور نئوکلاسیک روسی در سنت پترزبورگ می‌پردازد تا الگوهای به‌کاررفته در معماری‌شان (پارامترهای کالبدی، عینی و عملکردی) را استخراج کند.^{۲۴}

طبق جدول ۲ و با بررسی پارامترهای استفاده‌شده، (گرچه عموم ساختمان‌های شهر، با این سبک ساخته شده و نمای عمومی شهر، یکسان است)^{۲۵} می‌توان الگوها و پارامترهای معماری نئوکلاسیک روسی را طبق طبقه‌بندی ارائه‌شده در تصویر ۲ بیان کرد. ویژگی‌های عمومی دیگری چون برون‌گرایی و استفاده متعدد از بازشوها نیز وجود داشتند که به دلیل عام‌بودن، در طبقه‌بندی قرار نگرفتند. تصویر ۲، عناصر معماری اروپای غربی را که تحت عنوان معماری نئوکلاسیک روسیه به واسطه این کشور و با توجه به جریان‌ات رخ داده و ذکرشده، در بناهای ایران نفوذ و ظهور پیدا کرده است را در سه حوزه عملکردی (شامل پلان و روابط فضایی)، کالبدی (شامل فرم و حجم) و عینی (شامل نما و تزئینات) نشان می‌دهد.

تحلیل یافته‌ها

با مطالعه منابع موجود در زمینه بناهای معماری معاصر ایران، هفت بنای اداری-خدماتی در عصر قاجار و پهلوی اول یافته شد^{۲۶} که دارای سبک معماری نئوکلاسیک روسی هستند. البته با توجه به مطالعات صورت گرفته، به نظر می‌رسد بناهای

این سبک، بیشتر از اصول سبک نئوپالادین قرن ۱۸ ایتالیا و ایده‌های معماری از دهه ۱۷۸۰ فرانسه، به ویژه طرح‌های تقریباً آرمانی ارائه‌شده برای جوایز رم در آکادمی هنرهای زیبای پاریس، الهام گرفته بود (Shvidkovsky, 1996) که عموماً برای بیان قدرت دولت سلطنتی مورد استفاده قرار می‌گرفت.

در اوایل قرن نوزدهم، هنگام حکومت «الکساندر اول»^{۱۸}، مکتب کلاسیسیسم فرانسوی بر معماری سنت پترزبورگ تسلط داشت. سنت معماری عصر روشنگری فرانسه که با انقلاب فرانسه در این کشور منقطع شده بود، همچنان در الکساندرین سنت پترزبورگ ادامه داشت. در نتیجه، تجربه‌های نئوکلاسیکی که در فرانسه، تنها بر روی کاغذ وجود داشت، در روسیه به صورت عملی تحقق یافت (Shvidkovsky, 2017: 3). در این بین خاطرات «فیلیپ ویگل»^{۱۹}، تحولات معماری اوایل قرن نوزدهم سنت پترزبورگ و معماری نئوکلاسیک آن را به خوبی به نمایش می‌گذارد و عاملان اصلی آن را مشخص می‌کند. وی می‌نویسد: «هنگامی که از سفیر ایرانی پرسیده شد که آیا او سنت پترزبورگ را دوست دارد یا نه، وی گفت که این شهر وقتی ساخته شود، می‌تواند شگفت‌انگیز باشد ... با ساخت همزمان مدرسه سوارکاری گارد سلطنتی، ساختمان عظیم بورس مزین شده به ردیف‌های ستون‌دار، ساخت سریع کلیسای جامع کازان با ردیفی از ستون‌ها ... ساختمان‌های مسکونی سه یا چهار طبقه‌ای که نه تنها هر روزه بلکه در هر ساعت در هر خیابان برپا می‌شوند ... چهار معمار سرشناس آن زمان «زاکاروف»^{۲۰}، «ورونخین»^{۲۱}، «کوارنگی»^{۲۲} ایتالیایی

تصویر ۲. مؤلفه‌های معماری نئوکلاسیک روسیه. مأخذ: نگارندگان.

جدول ۲. بناهای شاخص معماری نئوکلاسیک روسی در سنت پترزبورگ. مأخذ: نگارندگان.

نام بنا	سال	معمار	ملیت	تصویر	ویژگی
Imperial Academy of Arts آکادمی سلطنتی هنر	۱۷۸۸-۱۷۹۴	ژان باتیست ولن دلاموت (۱۷۲۹-۱۸۰۰) الکساندر فیلیپوویچ کو کورینو (۱۷۲۶-۱۷۷۲)	فرانسوی روسی		پلان: مستطیل، متقارن همراه با جلوآمدگی در ۳ قسمت از نما، پنجره نیم‌دایره و مستطیل باریک و بلند، حجم و نما متقارن، بالکن ستون‌دار، ستون‌نما، طارمی، سقف شیروانی، ساختار چوبی به‌هم‌پیوسته در نما، سنتوری، راهرو طولانی با اتاق‌های متعدد، تقسیم نما به قسمت‌های عمودی در عین کشیدگی حجم و تأکید بر خطوط افقی، تک بنا.
Kazan Cathedral کلیسای جامع کازان	۱۸۱۱-۱۸۱۷	آندری ورونخین (۱۷۵۹-۱۸۱۴) در روسیه، فرانسه و ایتالیا)	روسی (تحصیل در روسیه، فرانسه و ایتالیا)		پلان: متقارن، متقاطع لاتین‌شکل، پنجره مستطیل باریک و بلند و قاب نیم‌دایره، بالکن ستون‌دار، ستون نما، طارمی، ۹۶ ستون کرن‌تین در ۲ ردیف ۲ تایی به صورت دو بازوی قوس‌دار، سنتوری، تک بنا، حجم و نما متقارن.
Admiralty ساختمان نیروی دریایی	۱۸۰۶-۱۸۳۳	آندرین زاخاروف (۱۷۶۱-۱۸۱۱) (تحصیل در پاریس)	روسی (تحصیل در پاریس)		پلان: U شکل متقارن با جلوآمدگی در نما، طاق نصرت (پیروزی) در ورودی اصلی، پنجره نیم‌دایره و مستطیل باریک بلند، نما و حجم متقارن، بالکن ستون‌دار با ستون‌های بلند، ستون‌نما، طارمی، سقف شیروانی، راهرو طولانی با اتاق متعدد، تقسیم نما به قسمت‌های عمودی در عین کشیدگی حجم، تک بنا.
Old St Petersburg Stock Exchange and Rostral Columns ساختمان بورس	۱۸۰۵-۱۸۱۱	ژان فرانسوا توماس د تومن (۱۷۶۰-۱۸۱۳) معمار دربار	فرانسوی (تحصیل در رم و پاریس)		پلان: متقارن مستطیل، پنجره مستطیل باریک و بلند و قاب نیم‌دایره، ستون‌های کوتاه توسکان، سقف شیروانی، ساختار چوبی به‌هم‌پیوسته در نما، تقسیم نما به قسمت‌های عمودی در عین کشیدگی حجم و تأکید بر خطوط افقی، تک بنا، حجم و نما متقارن، ایوان سراسری با ردیف ستون‌ها.
Horse Guards Riding School مدرسه سوارکاری گارد سلطنتی	۱۸۰۷-۱۸۰۸	جاکومو کوآرنگی (۱۷۴۴-۱۸۱۷)	ایتالیایی		پلان: متقارن مستطیل، پنجره مستطیل باریک و بلند و نیم‌دایره، سقف شیروانی، سنتوری، ساختار چوبی به‌هم‌پیوسته در نما، کشیدگی حجم و تأکید بر خطوط افقی، تک بنا، حجم و نما متقارن، ایوان با ردیف ستون‌های دوریکی.

نئوکلاسیک روسی، علی‌رغم کیفیت تقریباً نامناسب عکس و دوربودن از بنا، در آن قابل‌مشاهده است. بناهای ساخته‌شده به سبک معماری نئوکلاسیک روسیه در ایران، به واسطه حضور طولانی‌مدت روس‌ها در شمال ایران، عموماً در این منطقه - به عنوان عامل ارتباطی و دروازه اصلی ورود نفوذ اروپا- خصوصاً در رشت (پنج بنا) قرار گرفته‌اند. دو

اداری-خدماتی دیگری نیز بدین سبک ساخته شده باشند که متأسفانه یا تخریب شده‌اند و یا اطلاعات کافی پیرامون آنها در منابع وجود ندارد. برای مثال می‌توان به بنای سربازخانه گیلان اشاره کرد که به نظر می‌رسد برای قزاقان روسی گیلان ساخته شده بود. تنها اطلاعات مستند موجود پیرامون این بنا، عکسی است قدیمی (تصویر ۳) که ویژگی‌های معماری

جدول ۳. معرفی بناهای نئوکلاسیک روسی ایران. مأخذ: نگارندگان.

نام بنا	سال ساخت (ه.ش)	تصویر	پلان
خانه فرهنگ و هنر رشت	۱۳۰۸		
اداره پست رشت	۱۳۱۰-۱۳۱۲		
هتل ایران رشت	۱۳۰۸-۱۳۱۴		
عمارت قزاقخانه	۱۲۷۱-۱۲۷۶		
سازمان ثبت اسناد و املاک ^{۲۷}	۱۳۱۳-۱۳۱۴		
شهرداری رشت	۱۳۰۲-۱۳۰۵		
کتابخانه ملی رشت ^{۲۸}	۱۳۰۶-۱۳۱۳		

با فرم و حجم است، با فاصله اندک در رتبه بعدی، با کمترین تعداد دفعات استفاده از پارامترها نسبت به دو بعد دیگر (۲۸ مرتبه تکرار) قرار می‌گیرد. همچنین از جدول ۴ می‌توان دریافت که الگوها، بر هر سه بعد از ساختمان یعنی پلان، نما و حجم، در آن واحد تأثیر گذاشته‌اند.

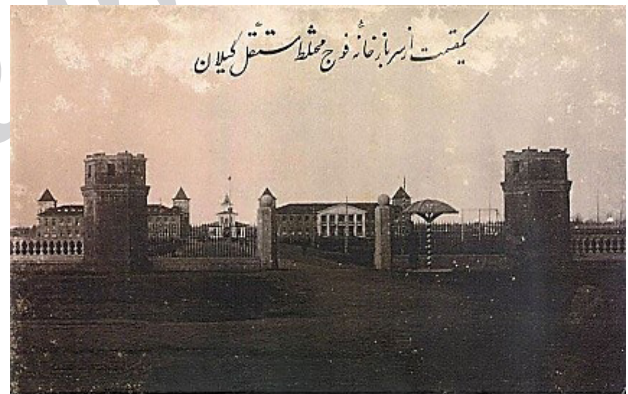
مؤلفه‌های ثابت و پرکاربرد معماری نئوکلاسیک روسی در ابنیه اداری-خدماتی ایران را می‌توان پارامترهای «خطوط منظم هندسی»، «راهروهای طولانی» و «ظهور اتاق‌ها و فضاهای متعدد و مانند هم» در بعد عملکردی، عنصر «بالکن» و «سقف شیروانی» در بعد کالبدی و «استفاده ترکیبی از پنجره‌هایی با قوس نیم‌دایره و یا مستطیل شکل بلند و باریک» و «طارمی‌ها»^{۲۹} را در بعد عینی نام برد.

نکته دیگر اینکه، هیچ یک از بناهای این دوران (قاجار و پهلوی اول) در ایران، از بعد پلان، نما، حجم و حتی مصالح مورد استفاده، به طور کامل منطبق با سبک‌های وارد شده (اروپایی غربی و شرقی) به ایران نیستند و گاه هر یک، چند ویژگی خاص از پارامترهای مورد نظر را دارند؛ چنان که بناهای نئوکلاسیک روسی نیز از این قاعده مستثنی نیستند. برای مثال «ساختار افقی و به هم پیوسته در نما» در اغلب بناهای نئوکلاسیک سنت پترزبورگ وجود دارد، در حالی که در بزرگ‌ترین ساختمان نئوکلاسیک آن، یعنی ساختمان نیروی دریایی که الگوی ساخت آن به بنای قزاقخانه نیز حدوداً شبیه است، این پارامتر وجود ندارد. از نگاهی دیگر، می‌توان اداره ثبت اسناد و املاک را مثال زد که علاوه بر سبک معماری نئوکلاسیک روسی، تلفیقی از سبک‌های ایران پیش از اسلام نیز در این بنا دیده می‌شود؛ یعنی تلفیقی از معماری ایرانی و روسی (ترکیب چند ویژگی از هر سبک) که این تلفیق یا به عبارتی التقاط شیوه‌ها را می‌توان به سیر سریع ساخت بناها و تعدد آن در دوره پهلوی اول مرتبط دانست.

بنا نیز در تهران ساخته شده است که جدول ۳ به معرفی آنها می‌پردازد. در این بین بنای قزاقخانه، متعلق به دوره قاجار و مابقی متعلق به دوره پهلوی اول هستند.

جدول ۴ به بررسی و ارزیابی الگوها و پارامترهای معماری نئوکلاسیک روسیه در بناهای اداری-خدماتی ایران می‌پردازد. در این جدول، وجود پارامترها در هر بنا با علامت + و عدم وجود آن با علامت - نشان داده شده است. برای مثال، تصویر ۴ (ساختمان شهرداری رشت) نمونه‌ای از تأثیرپذیری از «ساختار افقی به هم پیوسته در نما» و «استفاده از پنجره‌های نیم‌دایره‌ای» بناهای نئوکلاسیک روسی (تصویر ۵) را نشان می‌دهد.

در جدول ۴، می‌توان سه الگوی شش مؤلفه‌ای را با یکدیگر به طور نسبی ارزیابی کرد. با توجه به این جدول، در تأثیرپذیری بناهای اداری-خدماتی ایران از الگوهای معماری نئوکلاسیک روسی، بعد «عینی» در حیطة نما و تزئینات، بیشترین الگوپذیری (بیشترین دفعات استفاده از پارامترها، ۳۶ مرتبه) و پس از آن، بعد عملکردی در حیطة پلان و روابط فضایی (با ۳۰ مرتبه تکرار) قرار می‌گیرد. بعد کالبدی نیز که در ارتباط

تصویر ۳. سربازخانه گیلان. مأخذ: آرشیو اداره میراث فرهنگی گیلان.

تصویر ۵. نمای ساختمان آکادمی سلطنتی هنر. عکس: بهناز منتظر.

تصویر ۴. نمای ساختمان شهرداری رشت. عکس: بهناز منتظر.

جدول ۴. ارزیابی بناهای نئوکلاسیک روسی ایران. مأخذ: نگارندگان.

پارامترها	عملکردی	کالبدی	عینی	نام بنا													
تقارن محوری	خطوط منظم هندسی	بیرون‌زدگی در سمت نمای اصلی	پله داخلی عریض دوطرفه کم ارتفاع	راهروهای طولانی	اتاق‌های متعدد	سقف شیروانی	بالکن	سنتوری	بیرون‌زدگی متقارن در حجم	ساختمان به صورت مستقل و تک بنا	ساختر افقی در منظر شهری	پنجره‌های نیم‌دایره و مستطیل شکل	ترکیب‌بندی نما به صورت متقارن	تقسیم نما به صورت عمودی	ستون نما	ساختار افقی بهم پیوسته در نما	طراحی به صورت تزئینی
قزاقخانه تهران	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
اداره ثبت اسناد و املاک تهران	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+
شهرداری رشت	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+	-	-	+	+
اداره پست رشت	-	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
هتل ایران رشت	-	+	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
خانه فرهنگ و هنر رشت	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+
کتابخانه ملی رشت	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
جمع هر پارامتر	۳	۶	۴	۵	۶	۶	۷	۱	۴	۳	۶	۷	۶	۶	۶	۴	۷
جمع هر الگو	۳۰	۲۸	۳۶														

اداری-خدمت‌اتی یافته‌شده داشته است. همچنین به نظر می‌رسد در بناهای رشت، به بعد عینی و در بناهای تهران، به بعد عملکردی بیشتر توجه شده است.

نتیجه‌گیری

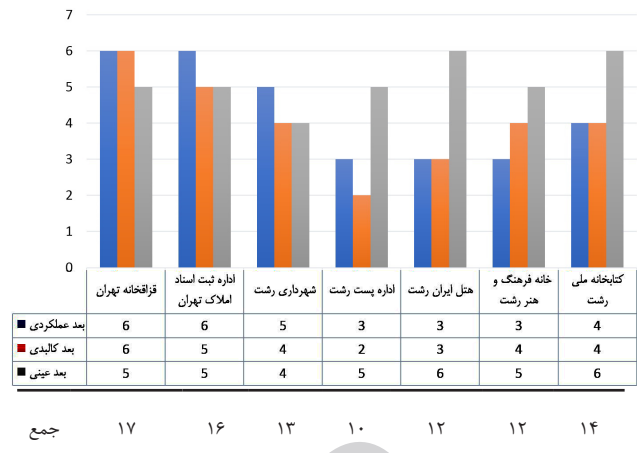
تاریخ معاصر ایران به مانند یک حرکت پویا و تأثیرگذار بر معماری و شهرسازی معاصر ایران است که فراز و نشیب‌های جریان‌ات تاریخی، بر تغییرات کالبدی، عملکردی و عینی معماری تأثیرگذار بوده است. ریشه تحولات ناشی از ورود اندیشه‌های نوین به ایران را می‌توان در سه مرحله از تاریخ جستجو کرد. مرحله اول، بعد درک عقب‌ماندگی و شناخت دنیای تجدد است که با شکست‌های متوالی ایران در جنگ‌های ایران و روس شروع شد. مرحله دوم، مشاهده تجدد است که در راستای سفر هیئتی به روسیه و مشاهده بناهای سنت پترزبورگ شکل گرفت و پایه‌ریزی مرحله سوم، یعنی اجرای بناهایی به سبک معماری مطرح در دنیای غرب آن

با این تفاسیر، از دیگر عناصر شاخص و مهم در بناهای معماری نئوکلاسیک روسی ایران می‌توان «بیرون‌زدگی‌های منظم و متقارن از سطح نمای حجم»، «ستون‌نما»، «تقسیم‌بندی نما به قسمت‌های عمودی اما متقارن»، «ساختار افقی در منظر شهری» و در نهایت «پله‌های داخلی دوطرفه کم ارتفاع (عموماً در محور اصلی و ورودی)» را نام برد. سایر فاکتورها، به نسبت کمتری در بناهای ایرانی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. سنتوری، تنها در بنای قاجاری قزاقخانه و طارمی در تمام بناهای اداری-خدمت‌اتی نئوکلاسیک ایران در قسمت بالکن دیده می‌شود؛ در حالی که طارمی‌های تزئینی زیر پنجره، تنها در بناهای اداری-خدمت‌اتی تهران، یعنی قزاقخانه و اداره ثبت اسناد و املاک دیده می‌شود.

از طرفی دیگر، با توجه به تصویر ۶، ساختمان قزاقخانه، بیشترین تأثیرپذیری از الگوهای معماری نئوکلاسیک روسی (استفاده از الگوها با ۱۶ امتیاز) و ساختمان اداره پست رشت کمترین تأثیرپذیری (با ۱۰ امتیاز) را در بین هفت بنای

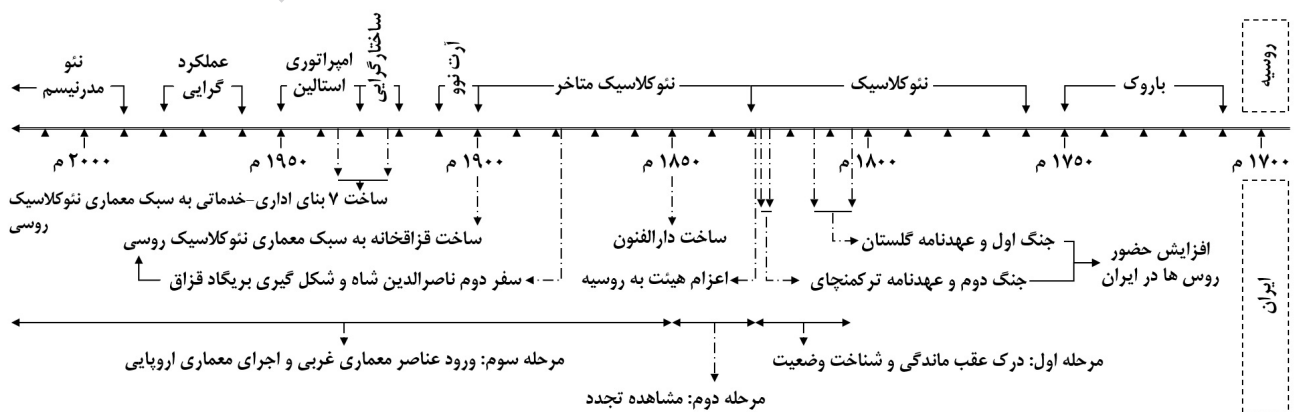
منطقه نمود بیشتری پیدا کرده است. الگوهای معماری نئوکلاسیک روسی مورد استفاده در این بناها را می‌توان در سه بعد کالبدی، عملکردی و عینی با ۶ زیرمعیار برای هر یک، طبقه‌بندی کرد. الگوها، در هر سه حوزه پلان، حجم و نمای بناهای اداری-خدماتی تأثیرگذار بوده‌اند. طبق نتایج جدول ۴، به نظر می‌رسد الگوهای بعد عینی، نسبت به دو مؤلفه دیگر، بیشتر در بناهای ایرانی استفاده شده است. پارامترهایی چون خطوط منظم هندسی در پلان به همراه راهروهای طولانی، وجود فضاها و اتاق‌های متعدد و مانند هم، سقف شیروانی، بالکن با طارمی، تقسیم عمودی نما توسط ستون‌نماها با بیرون‌زدگی‌های متقارن، ساختار افقی در بافت شهری و در نهایت استفاده از پنجره‌هایی با قوس‌های نیم‌دایره‌ای و مستطیل‌شکل باریک و بلند، در عموم بناها تکرار شده و حضور ثابت داشته‌اند. البته پارامترهایی چون وجود پله‌های عریض دوطرفه کم‌ارتفاع (عموماً در محور اصلی و ورودی)، بیرون‌زدگی‌های متقارن، طارمی‌های تزئینی زیرپنجره و تأکید بر خطوط افقی در نما نیز از پارامترهای شاخص شناسایی بناهای اداری-خدماتی نئوکلاسیک روسی در ایران هستند.

همچنین از نگاهی دیگر، با توجه به موارد ذکرشده، می‌توان به این نتیجه رسید که ایران و روسیه در نحوه پذیرش معماری اکلکتیزم اروپای غربی (نئوکلاسیک) در بیشتر موارد به مانند یکدیگر عمل کرده‌اند. برای مثال هر دو در برهه‌ای از زمان، معماری خود را از اروپای غربی گرفته‌اند. هر دو، معماران، مهندسان و صنعتگران خود را برای تحصیل علم به کشورهای اروپای غربی اعزام کرده‌اند. و پایه‌ریزی برای ورود عناصر معماری غربی، با سفر پادشاهان به اروپا و مشاهده بناها و پیشرفت آنان و از طرفی درخواست و تقاضای حاکمان و ثروتمندان برای ورود و اجرای معماری غرب بوده است که در ایران خود را به صورت معماری کارت پستالی به صورتی شاخص‌تر به نمایش گذاشته است.

تصویر ۶. میزان استفاده از الگوهای معماری نئوکلاسیک روسی در بناهای اداری-خدماتی ایران. مأخذ: نگارندگان.

زمان و به طور خاص روسیه (معماری نئوکلاسیک)، سفر دوم ناصرالدین‌شاه به روسیه (در طی سفرهای اروپایی‌اش) بود. تصویر ۷ حاصل تلفیق و تطبیق اتفاقات رخ داده در ایران و سبک‌های اصلی معماری در سنت پترزبورگ است. در این تصویر مشاهده می‌شود که زمان ورود هیئت ایرانی به روسیه، مقارن با اواخر دوره نئوکلاسیک و ساخت بناهای نئوکلاسیک در سنت پترزبورگ است که نشان از فاصله معناداری میان ورود اندیشه‌های غربی به ایران با ورود همان اندیشه‌ها به کشور روسیه دارد. به عبارتی، حدوداً پس از گذشت ۱۴۰ سال از ظهور اولین نشانه‌های معماری نئوکلاسیک در روسیه، این الگو توسط روس‌ها به ایران آمد و خود را در بنای عمارت قزاقخانه، اولین بنای اداری-خدماتی با عناصر معماری غربی و سبک معماری نئوکلاسیک روسی به نمایش گذاشت. با توجه به منابع، هفت بنای اداری-خدماتی در ایران با ویژگی‌های معماری نئوکلاسیک روسی یافته شده است که به دلیل حضور گسترده روس‌ها در شمال ایران، در این

تصویر ۷. همزمانی رویدادهای روسیه و ایران. مأخذ: نگارندگان.

پی‌نوشت‌ها

۱۰. بسیاری از منتقدان تاریخ معاصر ایران معتقدند که اصلاحات امیرکبیر در دوران قاجاریه، به‌واسطه سفر به روسیه، موجبات ورود مدرنیته در حوزه‌های مختلف را فراهم ساخته است (کامل‌نیا و مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۲۲۳).

۱۱. Mamontovich

۱۲. Kasakofsky

۱۳. دکتر رجبی می‌گوید: «بیشتر آثار دوره فتحعلی‌شاه قاجار به جز معدودی بناهای عمومی، نسبت به دوره‌های گذشته به علت بدی مصالح و عدم دقت کافی در استحکام بناها، خیلی زود رو به ویرانی می‌گذارد» (رجبی، ۱۳۳۵: ۲۶).

۱۴. Peter I

۱۵. مسکو در آن زمان، نسبت به سنت پترزبورگ، توسعه‌نیافته‌تر بود؛ پطر اصرار داشت تا سنت پترزبورگ، پایتخت روسیه باشد تا از شر مسکو، با سنت‌های قدیمی و عقاید مذهبی‌اش به دور باشد.

۱۶. Catherine II

۱۷. Enlightenment

۱۸. Alexander I

۱۹. Filip Vigel

۲۰. Andreyan Zakharov

۲۱. Andrey Voronikhin

۲۲. Giacomo Quarenghi

۲۳. Jean-François Thomas de Thomon

۲۴. بناهای متعددی بدین سبک در سنت‌پترزبورگ وجود دارد؛ همچون بناهای معمار برجسته ایتالیایی، کارل روسی که به سبک نئوکلاسیسیسم متأخر ساخته شده است؛ اما صرفاً این ۵ بنا، به دلیل محدودیت پروژه، برای بررسی الگوها به‌عنوان جامعه آماری انتخاب شده‌اند.

۲۵. همه بناها ملزم به استفاده از نماهای استاندارد غربی بودند و استفاده از سبک‌های سنتی روسی، با دیوارهای چوبی و گنبد پیازی، صریحاً ممنوع شده بود (برمن، ۱۳۷۹: ۲۱۷).

۲۶. دو بنای اداری-خدماتی دیگر، تحت عنوان «موزه نظامی بندرانزلی» و «کتابخانه دانشگاه علوم پزشکی بابل» نیز با سبک معماری نئوکلاسیک روسی ساخته شده‌اند؛ اما به دلیل اینکه از ابتدا به قصد کاخ ساخته شده و بعداً تغییر کاربری داده‌اند، مورد بررسی قرار نگرفته‌اند؛ زیرا در این صورت، مقایسه تطبیقی صحیحی ما بین الگوها و بناها صورت نمی‌گرفت.

همچنین در این بین، بناهای آموزشی معمار معروف روسی، نیکلای مارکف مانند دبیرستان البرز، مدرسه عالی فلاح و دانشسرای مقدماتی تهران وجود دارد. که علی‌رغم تاثیر معماری نئوکلاسیک روسی بر طرح قسمت‌هایی از مجموعه (مانند پله دوطرفه در پلان)، با توجه به حیطة کاری پژوهش - که به بررسی تاثیر معماری نئوکلاسیک روسی بر بناهایی با عملکرد جدید مانند بناهای اداری-خدماتی می‌پردازد- مورد اشاره قرار نگرفته است.

۲۷. ویژگی‌های اولیه آن در کنار معماری هخامنشی و ساسانی، دارای سبک غالب معماری نئوکلاسیک روسی است؛ اما امروزه طارمی‌های موجود در زیر پنجره‌ها برداشته شده که در عکس‌های قدیمی، بالکن و طارمی‌ها قابل مشاهده هستند.

۲۸. امروزه الحاقاتی در قسمت جنوبی ساختمان، ستون‌هایی با طاق‌های هلالی

۱. تا قبل از جنگ‌های ایران و روس، آشنایی با جهان غرب، محدود به رفت‌وآمدهای کم نمایندگان سیاسی، جهانگردان و بازرگانان غربی بود که عموماً بازتابی در سطح جامعه نداشت.

۲. Alexander Griboyedov

۳. حیرت و شگفتی تا حدی بود که نماینده ایران به نماینده ناپلئون در این باره گفت: «آن، چه توانایی است که شما را تا این اندازه از ما برتر ساخته است؟ دلایل پیشرفت شما و ضعف ثابت ما کدام است؟ آیا سکونت و باروری خاک و توانگری مشرق‌زمین از اروپای شما کمتر است؟ شعاع‌های آفتاب پیش از آنکه به شما برسد، نخست از روی کشور ما می‌گذرد، آیا آفریدگار نسبت به شما نیکوکارتر از ماست؟» (Jaubert, 1821: 155-156).

۴. طبق گفته‌های «کرکین»، پیش از جنگ جهانی اول حدود ۲۰۰۰ مهاجر روسی، تنها در ایالت استرآباد وجود داشت (Chirkin, 1916: 21-39) و یا بنا بر گزارش «تاتیشکوف»، در سال ۱۹۱۴ میلادی، حدوداً ۴۰۰۰ مهاجر روسی در استرآباد و مازندران ساکن بودند (Chirkin, 1916: 108).

۵. برای مثال: از مهم‌ترین اقدامات آنان، ساخت کنسولگری‌های متعدد در شهرهای مختلف همچون تبریز، رشت، گرگان و مشهد بود. در حیطة آموزشی، ایجاد فضاهای آموزشی جدید مانند دبستان در تبریز؛ فضاهای نظامی مانند قزاقخانه در تهران؛ در حوزه اقتصادی، احداث بانک استقراسی روس؛ در حوزه عملیات عمرانی، ایجاد مسیرهای راه‌آهن، جاده و شوسه متعدد همچون مسیر تهران-قزوین-همدان؛ در حوزه صنعتی، ساخت کارخانه‌هایی همچون در بندرانزلی و بندر گز (مانند کارخانه تصفیه پنبه برداران لیوانی)؛ در حوزه خدماتی، ساخت هتل مانند هتل ایران رشت و بناهای دولتی اداری همچون شهرداری رشت و قزوین را می‌توان نام برد. آنان همچنین علاوه بر فعالیت در عملیات نقشه‌برداری و رولوه مناطق متعدد برای ساخت، نقشه‌هایی از برخی شهرها چون تهران و مشهد را نیز کشیدند. در حوزه بناهای مسکونی نیز، خصوصاً در شمال ایران، از سبک معماری چوبی روسیه بسیار استفاده کرده‌اند؛ مانند خانه میرزا جلیل رفیع (معروف به عمارت اخوان) که نه تنها مصالح، بلکه نقشه عمارت نیز توسط کشتی‌های روسی به ایران وارد شده و همه سازه‌های چوبی عمارت، در رشت توسط استادکاران روسی مونتاژ گشته است.

۶. Застав، اداره‌های راهداری بودند که توسط روس‌ها اداره می‌شد و از مردم عوارض و مالیات می‌گرفتند.

۷. Voltaire

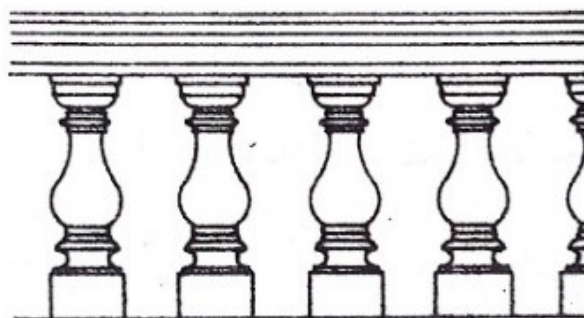
۸. Edward Gibbon

۹. به هنگام اعزام کارآموز به اروپا، امیرکبیر به قصد ایجاد یا بسط صنایع جدید در ایران، پنج‌تن از اهل صنعت را روانه روسیه کرد. این پنج‌تن عبارت بودند از: کربلائی عباس، کربلائی صادق، کربلائی احمد، مشهدی علی، آقا عبدالله که به ترتیب جهت آموختن: بلورسازی، چدن‌ریزی، تصفیه شکر و تهیه قند تجاری، اسباب چرخ‌سازی و شمعی فرستاده شده بودند (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۰: ۱۹۵). نخستین در پطرزبورگ و چهار تن دیگر در کارخانه‌های مسکو کار کردند که سرپرستی‌شان با حاجی میرزا محمد تاجر تبریزی بود (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۲۳۱).

- رجیبی، پرویز. (۱۳۳۵). *معماری ایران در عصر پهلوی*. تهران: دانشگاه ملی ایران (شهید بهشتی).
- زیباکلام، صادق. (۱۳۸۷). *سنت و مدرنیته (ریشه‌یابی علل ناکامی اصلاحات و نوسازی سیاسی در ایران عصر قاجار)*. تهران: انتشارات روزنه.
- قاضی‌ها، فاطمه. (۱۳۸۰). *اسناد روابط ایران و روسیه از دوره ناصرالدین‌شاه تا سقوط قاجار*. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- فرگزولو، ناصر. (۱۳۸۶). *اصلاحات و تجدد در عصر قاجار*. سانتاکاترینا (برزیل): تیپوتیل.
- قوزانلو، جمیل. (۱۳۶۲). *جنگ ده‌ساله ایران و روس*. تهران: دنیای کتاب.
- کامل‌نیا، حامد و مهدی‌نژاد، محمدجواد. (۱۳۹۱). *آشنایی با معماری معاصر*. تهران: موسسه علم معمار.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۹۳). *معماری دوره پهلوی اول*. تهران: انتشارات موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- محبوبی اردکانی، حسین. (۱۳۷۰). *تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران*. تهران: دانشگاه تهران.
- مسلمانیان قبادیانی، رحیم و مسلمانیان قبادیانی بهروز. (۱۳۸۷). *اسنادی از روابط ایران و روسیه از صفویه تا قاجاریه*. به کوشش حسین احمدی. تهران: وزارت امور خارجه.
- مقتدر، رضا. (۱۳۷۲). *دوران صدساله تجدد در شهرسازی و معماری*. *مجله ایران‌نامه*، (۴۲): ۲۷۰-۲۵۹.
- میرزایی، محسن. (۱۳۹۶). *تاریخچه بریگاد و دیویزیون قزاق از کلنل دومانتویچ تا میرپنج رضاخان سوادکوهی*. جلد اول. تهران: انتشارات علم.
- نورائی، مرتضی و آندریوا، النا. (۱۳۸۸). *مهاجران روس و اسکان آنها در ایران اوایل قرن بیستم: مرحله دیگری از استعمار*. پژوهش‌های تاریخی، (۴): ۳۶-۲۱.
- Chirkin, G. F. (1916). *Otchetnaia zapiska o poezdke vesnoi 1916 g. v Astrabadskuiiu I Mazanderanskuiiu provintsii Severnoi Persii nachal'nika Pereselencheskogo Upravleniia*. G. F. Chirkina, "Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv [Russian State History Archive], fond 391, opis 6, delo 306.
- Gyetvai-Balogh, A. (2007). *Architecture of the 19th century and the Turn of the century*. Budapest University of Technology and Economics. Available from: <http://www.eptort.bme.hu>. (accessed 15 July 2017)
- Jaubert, P. A. (1821). *Voyage en Armenie et Persc*. Paris: Ducrocq.
- Shvidkovsky, D. (1996). *The Empress and the Architect*. New Haven: Yale University Press.
- Shvidkovsky, D. (2017). *Russian Architecture of the Nineteenth Century*. In *The Companions to the History of*

شکل در نمای بیرونی و کاشی‌کاری‌های هفت‌رنگی در طرح شمشه ایجاد کرده‌اند که نمای بنا را نسبت به قبل، متحول کرده است. ملاک بررسی الگوها در این تحقیق، ساختار قدیمی و زیر پوشش نمای جدید، است که دارای پلانی مستطیل‌شکل طبق تصویر پرونده ثبتی این اثر بوده است.

۲۹. طیفی از بالکن‌ها با نرده‌های کوتاه در قرون وسطی پدید آمد که در اوایل رنسانس، طرحشان از گوتیک به جزئیات اجرایی کلاسیک تغییر یافت. که شکل‌شان الهام‌گرفته از نمونه‌های باقی‌مانده از شمعدان‌های بزرگ تشریفاتی رومی است (آدام، ۱۳۷۵: ۲۴۸).

تصویر ۸. نمونه‌ای از طارمی‌ها. مأخذ: آدام، ۱۳۷۵: ۲۵۳.

فهرست منابع

- آدام، رابرت. (۱۳۷۵). *معماری کلاسیک: راهنمای جامع سبک کلاسیک*. ت: حسین سلطان‌زاده و همکاران، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- آرشیو اداره میراث فرهنگی گیلان.
- اعتصام، ایرج. (۱۳۷۴). *بررسی معماری و شهرسازی معاصر ایران با اروپا، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ارگ بم*. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن‌خان. (۱۳۶۷). *تاریخ منتظم ناصری*. به کوشش محمدابراهیم رضوانی. تهران: دنیای کتاب.
- افشار، میرزاصطفی و مستوفی انصاری، حاجی میرزاصعود. (۱۳۴۹). *سفرنامه خسرومیرزا به بطرزبورغ و تاریخ زندگانی عباس‌میرزا نایب‌السلطنه*. به کوشش محمد گلبن. تهران: چاپخانه اتحاد.
- بانی‌مسعود، امیر. (۱۳۹۴). *معماری معاصر ایران*. تهران: هنر معماری قرن.
- برمن، مارشال. (۱۳۷۹). *تجربه مدرنیته*. ت: مراد فرهادپور. تهران: طرح نو.
- پاکدامن، بهروز. (۱۳۷۳). *نگاهی به گرایش‌های معماری در ایران و سه معمار ایرانی پیشگام مدرنیته*. کتاب تهران. جلد چهارم. تهران: انتشارات روشنگران.
- تاجبخش، احمد. (۱۳۳۷). *تاریخ روابط سیاسی ایران و روسیه در نیمه اول قرن نوزده (۱۸۵۰-۱۸۰۰ م)*. تبریز: انتشارات کتاب‌فروشی دنیا.
- جمالزاده، محمدعلی. (۱۳۸۴). *تاریخ روابط روس و ایران*. تهران: سخن.

Architecture, Volume III, Nineteenth-Century Architecture.
 Edited by M. Bressani. McGill University, and Christina

Contandriopoulos, Université du Québec à Montréal.
 • Vigel, F. (1928). *Zapiski*. Vol. 1. Moscow: Krug.

Archive of SID

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

منتظر، بهناز و سلطانزاده، حسین، حسینی، سیدبشید. (۱۳۹۸). تبیین تأثیر معماری نئوکلاسیک قرن ۱۸ و ۱۹ روسیه بر معماری بناهای اداری-خدماتی ایران (دوره قاجار و پهلوی اول). باغ نظر، ۱۶ (۷۰): ۷۳-۸۶.

DOI: 10.22034/bagh.2019.84971
 URL: http://www.bagh-sj.com/article_84971.html